

B. KOVÁCS ISTVÁN

**A HŐSI KÜZDELEM
SZEMELVÉNYEK AZ ELVESZETTNEK HITT MAGYAR HŐSEPOSZBÓL –
MAGYARÁZATOKKAL**

„A régi belső-ázsiai népek, az altaji törökök, mandzsuk és tunguzok, mongolok közös őseinek vallási rendszerében sok olyan motívum található, amelyeknek magyar párhuzamai vannak éppen az elfe(le)dett – vagy feledni kívánt – magyar hősepikában.”
(Hoppál Mihály, 2014)

Kivonat

A közelmúltig úgy élt a köztudatban, hogy a honfoglalás előtti magyar hőseposz elveszett. Az 1970-es években rögzítette a szerző azt az anyagot, amelyet a magyar hőseposz legteljesebb szöveglenyomataként értelmez. Az eseménytörténet röviden így foglalható össze: a történetenként más-más néven szereplő, ám egylényegű főhős a bő Magyarországon élő öreg és szegény cigány házaspár gyermekeként, csodás körülmények között, esetenként egy ikerpár tagjaként jön a világra. A földi emberként újjászületett, isteni származású főhős az őt küldő égi istenek védelme alatt áll. Táltos, aki rögtön tud beszélni, akinek nincs szüksége ételre, italra. Csodás körülmények között megkeresztelik (eredetileg nyilván beavatják), majd a rejtezés során elnyeri hatalmas testi méretét. A főistentől kapja meg csodás képességű lovát, kardját és ingét is. Világjárása során eljut mind a három szakrális világrétegbe. Keresztszülei, riválisának keresztszülei és más segítők révén legyőzi legnagyobb ellenfelét, a túlsó félvilági vitézt, elnyeri az „egészvilági vitéz” címet, s vele együtt *Világ szépségé* kezét. A dolgozat a hőseposz egyetlen motívumát, a hősi küzdelmet, annak szöveges emlékeit ismerteti, ízelítőt adva a keleti (elsősorban mongol és török), valamint magyar mesei párhuzamokból.

Kulcsszavak: hőseposz, Gömör, párviadal, sárkány, burját, Irenszej, Kaukázus, magyar mesei párhuzamok

A hőseposz szöveglenyomata

Az 1970-es évek derekán a rimaszécsi (volt Gömör-Kishont vármegye, ma: Szlovákia) Busa Viktortól gyűjtöttem azt az anyagot, amelyről utóbb kiderült, hogy a két évszázada keresett, pogány magyar hőseposznak eddig ismert, legteljesebb szöveglenyomata (B. Kovács 2016). Az előadott történetekből szinte teljesen helyreállítható annak eseménytörténete:

A földi emberként újjászületett, isteni származású főhős csodás körülmények között látja meg a napvilágot. Van, hogy egy csodás álmot követően egy lenyelt szőlőszemtől termékenyül meg az őt megszüelő vén, 99 éves cigány asszony. A főhős neve *Szőlőszült Kálmány*. Leánytestvérét az egyazon fűrtől leszakított másik szőlőszemtől áldott állapotba kerülő, eladdig úgyszintén meddő királyné hozza a világra. Egy másik történet főhőse, *Szégény Halász Féri*¹ és leányikertestvére egy-egy koporsóban (ládában) fekszenek, s így fogja ki őket a mocsárból későbbi nevelőapja, a párjával *bő Magyarországon nyomorúságban élő öreg cigány*. A főhős az őt a Földre küldő égi istenek védelmét élvez. Mint az előadó mondatja a középső és alsó világ közti átjárót őrző *Világ mocsár vitézzel*: „...amënyi jó Isten van az égbe’, a. m.², mind rajta van.” „*Tátos*” ő, aki rögtön tud beszélni, akinek nincs szüksége ételre, italra.

Világhódító útjának nyitányaként csodás körülmények között megkeresztelik (eredetileg nyilván beavatják). A főistentől kapja meg két legfőbb segítőtársát, táltos lovát, a *Százkétlábú vasderes csikót* és fegyverét, a *Világ eleven kardját*. Világjárása során eljut mind a három szakrális világrétegbe, s megszabadít a Földön számos elátkozott országot. A főhöst nem csupán a kereszt-szülei, de riválisának – annak háládatlansága miatt tőle elforduló s őt felkaroló – kereszt-szülei, korábban pórul járt vitézek, további istenalakok (*Világ mocsár vitéz*, *Világ kovácsa*, *Világ pékje*), s nem utolsósorban majdani párja, *Világ szépségé* segíti.

A földi emberként újjászületett isteni főhősnek egyetlen hozzá méltó ellenfele van, mégpedig a túlsó félvilági vitéz, aki nem más, mint az alsó világot uraló, *Világi fődrëng* néven szereplő isten egyszüölt fia, akinek elígérték *Világ szépségé* kezét. A túlsó félvilági vitéz boszorkány anyjával mondatja az előadó egy helyen:

„*Hónap este lesz, a. m., az én fiamnak a jegyvátása a Világ szépségivel. Mer’ kitűztük a pontos időt, a. m., Világ szépséginek egyig nem gyönnnek mëmmëntségire, ezen a napon a fiamhoz kell férhez gyönnni! Fogadási szerződés vót.*”

¹ A szövegközlésben a mesei tulajdonnevekre jellemző helyesírási formát választottuk. A szerző sajátos (kötőjeles) lejegyzési módját (pl. Szégény-Halász-Féri) váltottuk fel ezzel – a szerző hozzájárulásával a korábbi adatközléssel (B. Kovács 2016) szemben. A helyesírásban követtük a korábbi mesei tulajdonnévi közléseket (Tulajdonnevek a magyar népmesékben I., II., III., IV.), amelyeknek eljárása a köznévi írásmód (Marosi 1981; Balázs 1983; Balázs–Várkonyi 1987; Balázs–Barati–Wolosz 1989). A jelzett munkákban rendszerezett mesei névanyag további rejtett strukturális hasonlóságokra mutathat rá, ezekkel a jelen tanulmány még nem foglalkozik.

² a. m. = azt mondja (a szerző rövidítése)

Világ szépségé azonban ellentmond ennek, és a kijelölt völegény helyett a főhőst választja. Mint az előadó a szájába adja:

„...apám egy téhetetlen királyembér, ő nem verekégyik sénkivel az égvilágon. Ő nekem szabad akaratot adott, hogy ahoz menjek feleségű, akit szereték. Mer'édésanyám má' a százagyik esztendejébe' taposott, amikor én mellöttem neki. Hát akkor én, a.m., szabad akaratombó' választhatok (helyesen: választhatom meg) magamnak [a] hitvesemet, akihé' én elmének.”

A már említett alakok mellett ő az, aki a kezdetektől segítségére van választottjának. Mint a *Világ fáját* megmászó, s az őt felkereső főhősnek mondja:

„Úgy má' embären nem segíték sénkin, mind tērajtad, mert minket a Jóisten, a.m., egymásnak teremtött.”

A szöveglenyomatok párfát ritkító módon mutatják be a két félvilági vitéznek, a főhősnek és riválisának az „egészvilági vitézi” címért és a leány kezének elnyeréséért folytatott párharcát. Kettejük viadalában egyszer a kardjának köszönhetően, máskor *Világ szépségé* segítségével győzi le a túlsó félvilág vitézét, nyeri el az „egészvilági vitéz” címet, s ezzel méltóvá válik *Világ szépségé* kezére.

Magyarázat a burját Geszer-eposz és az Irenszej hősenek alapján

Az elmondottak magyarázatát a burjátok Geszer-eposzának bevezető részében találjuk meg. Az ungai burját hagyományban a nyugati égben 55 isten élt, vezetőjük Hán Hurmasz. A keleti ég 44 istenének a vezetője Ataj Ulán volt. A két égbolt között volt egy csendes és boldog ország, amelynek az ura a feleségével, Szeszen Ugán asszonnyal békésen éldegélő, tiszteletre méltó Szegen Szebdeg isten volt. Az országot az egymással rivalizáló keleti és nyugati istenek is szerették volna maguknak megszerezni, ám Szegen Szebdeg elutasította mind a nyugati, mind a keleti ég csábítását. Az istenpárnak született egy leánya, Szeszeg Nogón. Mindkét főisten az ő kezét szerette volna elnyerni, s így hatalmát kiterjeszteni a középső országra. Egyként állították, hogy elígerte nekik akkor még meg sem született leánya kezét. Szegen Szebdeg azonban maga cáfolta meg a két isten szavait. Nyilvánosan kijelentette, hogy egyiknek sem ígerte soha oda a lányát sem tíz, sem húsz évnek előtte, a lány kezét az nyeri majd el, aki minden kérő között a legkülönbnek mutatkozik. A két rivális megküzdött egymással, s ennek során Hán Hurmasz legyőzte Ataj Ulánt. Az ungai változat szerint a győztesnek a középső fia,

Bühe Beligte volt a segítségére, aki levágta Ataj Ulán nagylábujját, amelyben az utóbbi a varázserejét birtokolta. A legyőzött keleti főisten szétvagdalt és földre ledobált testrészeiből szörnyetegek lettek. Ataj Ulan levágott nyakából a tűzokádó Gal Nurman kán született, akinek mellén, hátán, de még a kezén és a lábán is sok ezer szeme volt, úgyhogy szinte lehetetlen volt legyőzni, birtokában volt minden ravaszságnak és gonosz varázslatnak. A Sárga-folyóban köveket keresett, szörnyetegharcosokká változtatta őket, ezáltal kilencven démonra tett szert, és szétküldte őket a szélrózsa minden irányába, hogy irtsák az emberiséget. Megmérgezték a forrásokat és a folyók vizét, amelyek kiapadtak, s a vízhiány következtében elszáradtak a fák és a fűvek. A hegyek között mérges kígyók nyüzsögtek, s mérges köd terjeszkedett a föld felett. Az emberek és a nyájak ezrével hullottak a rájuk törő szörnyű járványokban. Valóban úgy tűnt, hogy az emberiség napjai megszámlálhatatlanok. Az istenek tanácskozásán végül Bühe Beligte volt az, aki vállalta a földre szállást, hogy megszabadítsa az embereket. A földön Geszerként született újjá (Lőrincz 1975b: 33–52, 72–84; 1981: 146–52).

A magyar hőseposz szöveglenyomataiban keveredik a két főisten égi párviadalának, illetve a földre szállt isten és a szörny földi küzdelmének, valamint a földi emberek megszabadításának az elhomályosult emléke. Mint láttuk, ugyancsak megtalálható benne a jövőbeli ara elígéréseinek a mozzanata is. Nyilvánvaló, hogy mindkét történet egyazon ősi hagyományból sarjadt. Ugyancsak a burját hagyományból ismert az Irenszej című hősenek, amelynek megannyi mozzanata egyezik a történeteinkből rekonstruálható eseménytörténettel.

A küzdelem formái

A felgyűjtött anyagban a küzdelem különböző formáival találkozhatunk. Előfordul, hogy a küzdelem a „*fekete felhő járásába*” történik, ahová vélhetően madár alakban ragadja magával a későbbi győztes az ellenfelét.

- (1) A *Világi griffmadár vitézről*, azaz a túlsó félvilági vitézről azt mondja a *Háromlábú kecske*, hogy ő az ellenfelének „*belékap a hajába, oszt a levégőbe ’aggyig hurcolja, míg a csontja még a bőri, a.m., szét nem szórógyik.*”
- (2) A túlsó félvilági vitéz keresztanyja is azt mondja a főhősnek, hogy vagy elváltoztatta az őt felkereső és magukat nem megfelelően viselő vitézeket (kilencvenkilencet), vagy „*ha mē’ nem, kedves fiam, belékaptam a hajába, félvittem a feketē félhő járásába, ott vágtam szét a húsát a csontjátó’ még a bőritő’.*”

„A nomád énekek kedvenc küzdelemmotívumában gyakori elem a hústépés, azaz a küzdő vitézek leszaggatják egymás húsát” (Lőrincz 1981: 192).

A bemutatott példák nem az egyenlő erejű ellenfelek küzdelméről szólnak.

Az egyik történetben elmarad a két rivális közvetlen párviadala, helyette *Világ szépségé* teszi próbára őket, illetve választ közülük. Annak a tüzes tengernek a „játszását” kell megállítaniuk, amelynek „a nyelvei az égnek a borzait³ verik”, s kiragadniuk belőle azt a nádat, amelyben *Világ szépségé* fekszik.

Elsőként a túlsó félvilági vitéz próbálkozik. A jelenetnek számos más vitéz is tanúja. Egyikük így szól a főhőshöz:

„– *Idē hallgass! Most próbá'kozik a félvilág vitéze a szárazfödőn. A vári vitéz! Ha neki nem sikerül, őt má' többet a világon nem lássa sënki! – és ő elszánta magát erre az útra.*

– *Nekēm is mē' szabad néznyi, nem?*

– *Csak tessék, tessék – azt mondják –, próbá'koznyi itt mindēnkinek szabad. A' mējjelēnyik háromnegyed tizēnkettőkor. Tizēnöt pērcēn belő' állandóan jelēntkēzik.*

No itt, i. ē.⁴, elgyön a háromnegyed tizēnkettő, féladja magát a nád. De olyan tűzvel gyött fél, hogy azt má' embēr, más embēr, rendēs, közönségēs embēr nem mertē vóna mēgközēlitenyi – rögtön szēnnek égētt vóna. Akkor a Dumóshátú vitéz, a vári vitéz olyat húzott rajta, hogy még a fák is ordítottak kívēl! Rupp! Mēnt lē a nád, velē együtt! Két pērcēn belő' gyön fél a nád. Vitéz má' nincs, ki jelēntkēzzēn.

– *Mi van – Szēgény János mēsszóal –, világi vitézēk, félvilági vitézēk, próbá'it* vitézēk?! Világ szépségirő' van szó! Akkor engēm engedjetēk!*

»*Nézzētēk má', magyarországi vitéz, ő mer próbá'koznyi!*«

Mikor ránēzēt a vitézēkre, mindēnki mēnt, szaladt. Mer', i.ē, mindēn embēr csak a fejire nézēt, mēg a dolmányokra, mēg a csillagokra! Gatyába', ingbe' – a világi eleven kard mēg az ódalán.

Akkor ő ēppen elkeserēdvē belēnyū' t a kardjának a markolatjába, félvágta magát a feketē félhő járásába, Pistukám! Gyött léfele, mind a vasfecskemadár. Mēssindēritētē a kardot a feji félēt, belēvágott a tüzes tēngērbe. Mikor lēvágta a kardját, ēgy nagy sivalkodás! Olyan, hogy aki aggyig hallott, mēssiketūt, aki mē' beszē'nyi tudott, mēnnēmūt. A tüzes tēngērnek a játsása mēgállott. Olyat vágott belē a tüzes tēngērbe Szēgény János! Mit lássa: hogy a tüzes tēngērnek a játsása mēgállott, ēgy aranygarádics mēg eredēt lē. »Mi-e? Mi-e? Mi-e?« – beszē'nek ēgymásho' kívēl, a száraz-födőn, sēnki sē érti, mit beszē'nek ēgyütt. A nagy sikótásra, mēg a nagy rēccsenésre mindēnki mēssiketūt mē' mēnnēmūt. Olyat vágott a nádnak a tövére!”

***

³ foszlányait (a szerző megjegyzése)

⁴ i.ē. = igaz-ē (a szerző rövidítése)

Az említett kivétellel szemben a többi történetben a magyar szóbeli hagyományban sehol fel nem lelhető módon és érzékletességgel mutatja be az előadó a két félvilági vitéz kozmikus méretű párviadalát.

A küzdő felek között nincs harag, nincs gyűlölet. Tudatában vannak annak, hogy sorsuk eleve elrendeltetett. A küzdelem előtt *Szégény János* ezeket a szavakat intézi ellenfeléhez:

„Itt mēmmondom nekéd előre, Griffmadár vitéz, itt, a.m., most má' vagy tē uralkodol az egész világon, vagy én. Ez má' lehet, a.m., hogy nekőnk kettinknek má' az utósó vacsora – vagy nekéd vagy énnékem! Mert, a.m., idē hallgass, mēmmondom: két nagy vitéz, a.m., a Fődön nem élhet, és, a.m., Világ szépségi kettinké nem lehet. Vagy a tied, vagy az enyím! És, a.m., amēlyik kettőnk közül erősebb lész, azé lész, a.m., Világ szépségi!”

Máskor így szól hozzá:

„Égy vót az útónk, de kettő választ el! Vagy tē, vagy én!”

A két félvilági vitéz párviadalát illetően emlékeztetek egy 1725. évi adatra. Arra a kérdésre:

„Ha Tátos, micsoda erejek s tiszték van a tátosoknak?”, így válaszol a kérdező: *„Viaskodnak az égben a birodalomért”* (Komáromy idézi: *Diószegi* 1973: 112).

A párviadalnak az ideje is, a helye is meghatározott. A küzdelem soha nem zajlik az egyik vagy másik hős otthonában, hanem mindig semleges helyen. Ez a semleges hely a tárgyalt anyagban – hol is lehetne másutt? – a *Világfája* alatt lévő *„aranszóllősön”*, esetenként *„a feketē félhő járásába”* található.

A burjátok Irenszej című hősenekében a küzdelem színhelye Tamsin pusztá. Miután a bosszúra éhes Hanhan Szogtó felszólítására, hogy menjenek a fenyőhöz, az apját megölő, őt pedig korábban rabságban tartó, korbáccsal verő sárga sárkány húzódozik, a hős fenyőfákat tép ki, s azokkal veri a sárkány hátát.

Részlet a vonatkozó szövegrészből:

*„»Tanakodni nincs most idő,
Tamsin pusztára igyekezz!«
Szogtó vitéz mérge támadt;
Számolatlanul kitépte
Szép erdő vörösfenyőjét,
Sárkány hátát verte véle.*

A sárga sárkány végül kénytelen beleegyezni:

– »Házában a gazdát ölni,
Halálnak halálát nyerni
Harcos vitézhez nem való!
Ördögadta öreg fia,
Öröklétem bár az ára,
Gyerünk a varázs-fenyőhöz!«” (Irenszej 68–9.)

Egy másik helyen:

„Jávort sem ölik a vackán,
Gazdát sem a gazdaságán!
Ne ölj meg a palotámban,
Ne vedd vérem udvaromban!
Küzdeni, ha kívánsz vélem,
Kerüljünk el innét messze!
Találkozzunk a fenyőnél,
Tamsin pusztán, holnap hajnalt!” (Irenszej 104.)

A küzdelem nyitányaként mindkét hős a hangerejével kívánja a saját önbi-zalmát erősíteni, magának tekintélyt biztosítani, illetve az ellenfelét megret-tenteni.

- (1) *A Nagy részegés világi vitéz „olyat ordított Szégyény Jánosnak a filire, hogy Nögyvennyócországba’ elnémút a harang”.*
- (2) *„Mikor (a hős) kirántja a kardját, hozzávágja a csizsmája sarkantyújához’, az égén szivárvány nyót’. Mikor a nagy sárkány elbődíti magát, a szivárvány az égrő’ elmúlik...”*

Ennek is megvan az Irenszej című hősénekből a párhuzama:

„Mordulásom morájára
Földbe fúlna, porba hullna.” (Irenszej 142.)

Amikor a főhős küzdelemre hívja ellenfelét, az így válaszol: *„Nézd, Szégyény János, a.m., ti is anyátó’ és apátó’ vagy!”*

Az Irenszejben ezt így fogalmazzák meg:

„Emberfia le nem győzhet,
Ennek sincs több csigolyája!

Hatnál több ennek se lehet,
Hát akkor meg mitől féljek?” (Irenszej 97.)

Általában így szól ellenfeléhez a főhős:

„Mire gyössz? Őlre-ë vagy kardra?”

Hanhan Szogtótól ezt kérdi Ganig vitéz:

„Ököltre, birokra keljünk?” (Irenszej 129.)

Idézet az Abakán vidéki török hagyományból:

„Találkozik a két hős. Lőjenek nyíllal? Vágjanak karddal? Válasszák a birkózást?... És elkezd birkózni vele.” (Vargyas 1980: 11.)

Hasonló fogalmazással találkozhatunk az irtisi osztják hagyományban is:

„Karddal mérkőzzünk-e, vagy birkózzunk?” (Vértes 1975: 53.)

Egy tyumeni tatár mesében Timirgändik így szól a Jilbigän nevű démonhoz:

„Hogy akarsz küzdeni? nyíllal vagy birkózással?” (Radloff gyűjtéséből idézi Solymossy 1931: 128.)

Abakán vidéki török és mongol anyagból valók az alábbi példák:

„Amint találkoznak a hősök, karddal vagdalkoznak, anélkül, hogy kárt tehetnének egymásban. Leszállnak a lóról, elkezdnek birkózni.” (Vargyas 1980: 11.)

„Összecsapnak lándzsával, de nem szúr a lándzsájuk, karddal akarnak vagdalkozni, De nem vág a kardjuk. Elkapják egymást derékon...” (Vargyas 1980: 11.)

„A mongolok énekeiben a hősök karddal kezdenek párbajozni, kardjuk szikrát vet, eltörik; utána nyíllal folytatják, de a nyíl nem járja fölfedett mellüket. Ezután birkóznak több évig, hogy a szokásos formula szerint lábuk alatt a hegy síksággá omlik össze.” (Potanin 1883: 110. sz.)

A magyar szóbeliségből is ismert. A Mirkó királyfi című hősmesében így szól a Kutyafejű a főhőshöz:

„– No, Mirkó, tudom, hogy ingöm vársz, immá jelön vagyok, hogy akard hát, hogy megvijjunk: karddal-é vagy birokra?
– Nem bánom, akarhogy, amin’ neköd tetszik – mondá Mirkó.” (Krizsa 1863: 447.)

Ámi Lajosnak a Tündérvány esküdője napja címen közölt meséjében Berzebukk így szól a sárkány sógorához:

„Öltre jössz-é vagy kardra?” (Erdész 1968: I. 203.)

Ha öltre mennek a küzdők, azaz birkóznak, a viadal, érthető módon, mindig a földön zajlik.

(1) A *Világfája* című történetben így szól a főhőshöz az ellenfele:

„Míg a világ a világ lesz, mink mindé’ verekedőnk együtt. Meggyönnék keresztanyámék, keresztapámék, és nyugodtan iszónk, észönk és akkor mēvviaskodónk. Öltre-é vagy kardra, nekēm mindēgy. Itt a Fődön, a.m., hēgy mē’fa nem marad, mer’ mind rakásra tūr’uk, mēg a hēgybő’ is laposat csinálónk. Mer’ nekőnk, a.m., aggyig kell birkoznyi, míg a világ a világ él. Mert ez olyan lesz, Szégény János, mind mikor két holló fēlszall az égnek a henyibe, oszt’ mindég vágják ēgymást. Ahogy a két holló sē bír ēgymásval, de mink sē bírónk ēgymásval.”

Az apjuk által elátkozott s a Nap hátán holló képében folyamatosan egymással küzdő testvérekkel az előadó egy másik történetében (Hollóvá vált királyfiak) találkozunk.

„Mindēn tizenkét órakkor este mēgjelēnnek, de ōk ēgymásró’ úgy vágják a húst, hogy azt embēr el [nem] tudná képzelnyi, úgy folyik belőlök a vér, mind a Rima dērēka.”

(2) *Szólószült Kálmány* és ellenfele párviadalát így mutatja be az előadó:

„No, itt, i.ē., mikor a két nagy vitéz kiáll. Dumóshátú vitéz az orrán húzta a fődet, a hátán mēg olyan dumó, hogy az égig ért. [...] Hét éccaka, hét nap ēgyüvekapackodtak má’ ōk öltre, Pistukám! Vagdosták má’ [ēgymást], ki a Főd gyomrába, ki térgyēn beljebb. Akkor Szólószült Kálmány lēvágta a Dumóshátú vitézt nyakig. Akkor ō mēgkapta, zu, nyakig! Belēvagdosták ēgymást. Hēgyeket-vőgyeket ēgyüveturká’tak. Ęgyrő’ sē ēgy gomb, mēg a másikró’ sē ēgy gomb.”

Aligha tagadható, hogy a fogalmazás emlékeztet az altáji hősének hasonló jelenetére.

„Leugranak a lóról, ledobják páncéljukat, birkóznak. Derékon ragadták meg egymást. Ide-oda hajolva küzdöttek. Mint vad csikók nyerítettek. Előre-hátra hajolva küzdöttek. Mint ifjú tinók bögtek. Ahova kezükkel nyúltak, kitépték egymás húsát. Hét napig küzdöttek. Földre sosem estek. Kilenc napig küzdöttek. Porba sosem hullottak. Lábaikkal taposták egymást. Az égnek támaszkodó vas hegyhát lapos síksággá omlott össze. Az ég sátora alatt a szárnyas madár nem volt képes tovább fészkében maradni. A fekete föld tetején a karmos állat nem maradhatott barlangjában” (Vargyas 1960b: 499–500).

A bemutatott küzdésformát a kaukázusi hagyományban ún. „heta-hesza” néven ismerik, mint a mondabeli vitézek birkózásfajtáját.

„A szemben álló birkózók egymás övét fogva próbálják beleverni a másikat a földbe. Aki elsőként nyomta bele ellenfelét nyakig a földbe, levághatta a versenytárs fejét” (NARTOK: 444. 2. jegyzet).

Hogyha viszont a hősök kardot ragadnak, a küzdelem történhet a földön, de a fekete felhő járásában is. *Szégyény Halász Féri* és ellenfele:

„*Hét esztendeig, hét szémpillantásig egymásró' egy gombot egymásró' nem bírtak levágnyi. Hetegyik hétszémpillantásra... (javít:) hétszémpillantásig egy gomb sē errő', sē még arró' sē.*”

A küzdelem leírásakor gyakorta szó esik a „gomb”-ról. Eredetileg arra gondoltam, hogy a kifejezés a ruhát és az övet díszítő, általában aranyból, ezüstből készült gombokra (régészeti műszóval élve, „pitykék”-re) vonatkozik. Az utóbbiak anyaga, száma, illetve a rajtuk látható ábrázolás híven jelezte a viselője társadalmi rangját. Valószínűbb azonban, hogy a „gomb” kifejezés esetünkben nem az övdíszekre vonatkozik, hanem a bőrből vagy vasból készült pikkelypáncélra utal. Csaknem bizonyossá teszik ezt az idevonható forráshelyek.

Példák az irtisi osztják hagyományból:

„Az egyik szamojéd hőst földhöz vágta, páncélja gombjait letépdeste.”
„Hosszú ideig viaskodtak, rövid ideig viaskodtak. A szamojédot ő legyőzte, páncélinge gombjait kinyitotta” (HN: 113).

A gombok, illetve az öv letépése egyet jelentett az illető vereségével. Az öv ilyen szerepére számos példát idéz László Gyula (1944: 392). A fentebb idézett küzdelem a földön zajlik, akárcsak a következő példa:

- (3) *„Mikor Szégyény János kicsavarta a világi kardját, mikor a feji tetejire vágott, térgyig belésüllyedt a földbe!*

Azt mondja:

– Kégyelém előtted, a.m., Szégyény János! Mer’ még én, a.m., má’ harminchat éves vagyok, de még én ilyen ütést a fejem tetejére nem kaptam, Szégyény János! Hogy én térgyig sillyedtem vóna belé a földbe!”

Amennyire ez a szövegből kivehető, a küzdők fegyvere egyenes kard, ugyanis nem a kardpenge élével vágnak, hanem annak lapjával ütnek, sújtanak egymás fejére. Egy helyen közvetlen utalással is találkozunk, amikor a főhős legnagyobb ellenfele apját az alsó világ urát *„a kardnak a lapjával filtövön vágta”*.

- (4) Van viszont a karddal vívott küzdelemnek olyan módja is, hogy a hősök lovukon felszállnak a fekete felhő járásába, majd onnan levágódva sújtanak ellenfelük fejére.

„Most idé hallgass, a.m., Kálmán (javít:) vagy izé né, János! Most fêlszállasz a feketé fêlhő járásába, mikor kihúzod a kardodat, oszt úgy gyösz lëfele, ahogy nekéd jó’ esik, oszt olyat vágol a fejem tetejire, amilyent csak bírsz! Amelyik, a.m., besüllyed a földbe mélyebben, azé lész a jány! (Nyilvánvaló tévesztés, épp a fordítottja igaz!)

No, most fêlszállott, i.é., Szégyény János. Elkeserédetten, i.é., mëmmarkolta a kardját, mëssindëritëttë a feji fêlëtt, úgy gyön má’ lëfele, mind mikor a repülögép esik lëfele, mind mikor istentelen nagy hëgyet dobnának lëfele. Olyat vágott a (Világ Griff vitéz) feji tetejire, hogy Szégyény János hét éccaka, hét szëmpillatásig mindég aludt. Mit lássa, hogy az a nagy világi vitéz dërékig a Földbe vót – olyat vágott a feji tetejire.

Kimászott a Föld gyomrából’, valahogy, nehezen, akkor ő ült fêl a lovára, sántítva. Akkor fêlszökött a feketé fêlhő járásába a nagy Griffmadár vitéz. Mikor gyön lëfele, mind a fecske. Durr! Szégyény Jánosnak a fejire [vágott]. Ugyanúgy dërékig, púpig mind ő ötet!”

A *Világ eleve kardja* című történet II. változatában ezt így adja elő az előadó:

„– Pajtás, a.m., idé hallgass! Ègy vót az útonk, de kettő választ el! Vagy tē, vagy én!

Igaz-é, két nagy vitéz embër! Hét esztendeig, hét szëmpillantásig mindé' vágták egymást, a két nagy vitéz embër. Erró' së egy gomb, még arró' së egy gomb!

– Nézd, a.m., Szëgény János, mënjönk öltre! Éggübebirkoztak, hëgyet-vögyet! A hëgyet lëtürták laposra, a vögyet betürták laposra! Erró' së egy gomb, még arró' së egy gomb!

No, azt mondja:

– Idi hallgass, pajtás, ülj fël a lovadra ti is, még én is! Égyiket vágónk egymásnak a kardval. Akié erősebb lész az ütés, a.m., az életbe' marad, akié më' gyëngébb, a.m., az mëghal!

No, idë hallgass... (félbeszakadt mondat) Fëlszökött má' az a világi vitéz, a Világi födrëngnek a fia. Fël a feketë fëlhó járásába. Gyön má' lëfele mind a vasmadár. Mikor filtövön vágta Szëgény Jánost, Szëgény János olyant ordított, hogy amënnyi aranycsicsërgő madár vót, az mind mënnémút!

»Szép vót! – zúdút⁵ a nép – ez má' igën, a.m. E' vót má' egy ütés! Éljen, éljen, éljen!«

No itt, i.ë, Szëgény Jánosnak kicsordút a szëmibő' a könyü. Ráhajintotta magát a lóhátra. Tündërszép Ilonka még a balkonyon, mënyasszonyi ruhában. Most amëlyik vitéz gyöz, azé' lész, i.ë., [annak] a hitvesë! Mikor Szëgény János fëlvátgatott a feketë fëlhó járásába, a világi lovának kicsordút a könyü a szëmibő' – më' Tündërszép Ilonkának is! Két kard markolatjára szorította a kardját, a világi kardját.

– Kedves-édës-kedves lovam, világi kardom van, világi lovam van, szégyënt në nyerjek! Mer'ha szégyënt nyerék, a.m., belëdölök a kardomba.

Akkor gyönnek má' lë, mind a vasfecske, még a vaskaba, mikor lëkap valakit. Mëssindëritettë a kardot. Mikor a feji tetejire vágott a világi vitéznek, Világi födrëngnek (tévesztés, helyesen: Világi födrëng fiának), világi vitéz mëbbolondút. Mëssiketüt, mëbbolondút, mënnémút! Világú szaladt. A puhanására, amënnyi vitéz vót, mind eltúnt, az mind ordítva. Szëgény János kivágódott. Hét esztendeig, hét szëmpillantásig mindëg aludt. Nem gyözték hatvanhat kútbó' öntözni rá a vizet!"

A küzdelem leírásaiból kitünik, hogy a két küzdő hős „*ëgyforma erőbe' ëgyforma tudományba*” van. Önerejéből egyikük sem képes legyözni ellenfelét. Erre hívta fel a figyelmet az ordoszi hun bronzokon látható párviadal kapcsán – utalva a küzdők és lovaik megjelenítésének és öltözetének azonosságára – Michail P. Grjaznov (1961: 12–3) is. Ugyanakkor a magyar hőseposz szöveglenyomataiban nem sebezhetetlenek, hiszen:

„...úgy gyön a vér [a két hősből], mind a Rimának a dërëka, vagy a Sajónak.”

⁵ mormogott (a szerző megjegyzése)

A burját hősénekben csupán addig egyforma erejű a két küzdő hős, Irenszej és a sárga sárkány, amíg a Nap fel nem kel:

„Egyforma volt nagy erejük;
Egész éjjel tépték egymást,
Este, reggel marták egymást.” (Irenszej: 48.)

Előbb a két hős bikája, illetve lova küzd meg egymással, csak ezt követően kerül sor Irenszej és a sárga sárkány párviadalára.

„Hol bátor volt, hol meg gyáva,
Holt volt bár a félelemtől,
Mégis harcolt eszét veszve,
Míg ráhullt a déli hegyre.
Lába botlott déli hegybe,
Feje hullt északi hegyre,
Izmát-inát eleresztve,
Irdatlan nagy zuhanással
Igy esett a sárga-sárkány
Irenszejtől földre döntve.” (Irenszej: 27.)

Hanhan Szogtó és a száznyolc fejű sárga sárkány fiának, Hevesnek, a hetvenhét fejű Dardaj-földi sárkánynak a viadalát így örökítette meg a burját előadó:

„– Bikaborjak párás pusztán –
Bögve egymásra rontottak!
Feketén gomolygó felhők;
Fenekedve összecsaptak!
Bikaborjak párás pusztán,
Bögtek, szarvuk meresztették:
Szarvasokként szúrták egymást.
Szemük düllede, foguk koccant,
Kocsira ha tennéd őket,
Kilenc ló sem tudná húzni,
Egy tevének két jó púpjá,
Egyik sem különb a másnál:
Egyformák ezek ott ketten.
Hátukról a húst letépték,
Hajukat, szőrüket tépték,
Mellükről a húst lemarták,
Marjuk marták fogaikkal.

Hát aztán meg:
Üvöltött a sárga-sárkány,
Űzte-vágta Szogtó kardja.
Kecskebakként hangja harsog;
Kecskegida mekeg lassan.
Irdatlan nagy zuhanással,
Ijesztő nagy recsenéssel
Botlott lába déli hegybe,
Búsult feje észak hegyén,
Eldőlt lassan, élettelen.
Szogtó akkor égre nézett,
Szilaj karja hegyet emelt.
Felemelte észak hegyét:
Felső testére rátette.
Szines-kövű déli hegyét
Sárkány lábára helyezte.
Terebélyes teste táján
Taposott utat vezetett;
Térde táján volt a széle.” (Irenszej: 100–1.)

A burját hősepikához közel álló altáji ojrát hősénekekben így jellemzik a főhős Altaj-Bucsajnak Aranaj-Sharanajjal vívott párviadalát:

A hős megragadta Altaj-Bucsajt.

Hét évig tart a küzdelem,
Senki nem esik a földre!
Kilenc éve folyik a harcuk –
Senki sem esik a földre!

Altaj-Bucsaj felvette,
A kék égbe emelve,
A fejét a fehér felhőbe dugta.
Háromszor emeltem –
Kipróbáltam a kezem erejét,
Lendülettel leengedtem,
A föld hetedik rétegéig
Aranaj-Sharanaj teste beragadt... (AB, a szerző fordítása)

A nyenyec epikában is találkozunk rokon fogalmazással.

„Szuhunye bátyám és az óriás összeakaszkodott, megragadták egymást. Öltre mentek, ide-oda vagdosták egymást, míg végül egy tuskóban megbotlottak.

Hát egyforma erősek voltak. Úgy dobogott a lábuk, mint a száraz örvény. A sarkukkal felvert hócsomók pedig hét ország felé repültek szerteszt⁶” (TÖ: 167).

Hogy a magyar hőseposz két félvilági vitéze egyforma erejű, tudja a túlsó félvilági vitéz boszorkány anyja is. Mint mondja:

„...míg a világ a világ, ők verekedhetnek együtt, a' má' biztos, mer' a félvilágnak a tudománya benné van, még az én fiamba' is! Ők, a.m., míg a világ a világ, együtt mindé' verekedhetnek, egymásbó' a vért úgy bontsák ki, mind a patak, de itt halott nem lesz! Itt, a.m., más megoldás kell! Világ Szépsége, a.m., kit választ. Akit ő kiválaszt, azé' kell neki lenni.”

Következzen két példa!

(1) Szőlőszült Kálmány és a Világ Dumóshátú vitéz az elhúzódó és kilátástalan küzdelemben elfáradtak.

„Világ szépségi mikor kimént, pihenő vót. Az egyiknek piros virágot [adott], a másiknak feketét. Szőlőszült Kálmánynak adta a pirosat, a Dumóshátú Vitéznek adta a piro... (javít:) a feketét.

Dumóshátú vitéz azt mondta, hogy:

– Híjjába röstölsz tē még engēm evvel, híjjába szégyenítél, maj' minden félégletēs! Mer' míg a világ a világ él, mink együtt verekedhetōnk, de az övé sē leszél, még az enyím sē leszél!

Azt mondta a jány, hogy:

– Most má' tudjátok még, hogy mégiscsak kit szereték jobban!

Azt mondja:

– Éntőlem nem számít, míg a világ a világ él – a Dumóshátú vitéz azt mondta –, én akkor is ezé' harcolok. Én egyetérték báarakarkivel, aki ellenségēm, aki nem, nekēm mindēgy, de én tégéd vészlek feleségű' és én ebbe' nem engedék!”

(2) Egy másik történetben is találkozunk ezzel a jelenettel.

„Ahogy ők pērdolnak⁶, eccēr csak egy madár megjelēnt a fán.

– Idē hallgassatok, két világi vitéz, lēgyetek olyan szívesék, hagy köszönt-selek én fél benneteket! [Mikorcsak jánynak változik.] Az egyik kezibe' bor, a másikba is bor. Szalad. Az egyik kezibe' piros rózsa, a másikba' feketē rózsa. Világ Szépségi szalad, arany, főgyig érő pongyolába', Nap és a Hold a homlokába, két csillag a vállába'. Mikor nevetēt, arany tubarózsák hullottak

⁶ beszélgetnek (a szerző megjegyzése)

a szájából'. A Griffmadár vitéznek odadja a feketē rózsát, egy kancsó bort, Szégény Jánosnak a piros rózsát, egy kancsó bort.

Azt mondta a Világ Griffmadár vitéz:

– Hallod-hallod, a.m., Világ Szépségi, a.m., mit jelent ez? Szégény Jánosnak adod a piros rózsát, nekem még adod a feketét?

– Idē hallgass, a.m., Világi Griffmadár vitéz, ketten tük engēm nem vēhettēk el! Űgy tudd mēg, a.m., hogy Szégény Jánost én szeretem és én Szégény Jánosé lēszēk. A tied akkor sē lēszēk, a.m., ha világéletēmbē', a.m., mindēg Világfajaként szōkōm a világot, mēg kerūlōm, me' szōkdōsōk elōled! Akkor sē lēszēk a tied!

Akkor, i.ē., Világi Griffmadár vitéznek, i.ē., elpirūt az arca a nagy idegēsségbe', i.ē., Világ Szépségi felē vágott a kardval. (Javit:) A világ vitézi felē [hogy] vágott, a jány felē, i.ē., a Világ Szépségi után. Belēvágott, i.ē., a lába nyomába. Mikor belēvágott a lába nyomába, egy istentelen nagy világi jégēnyefa nyōt' a lába nyomába'.

A jány elordította magát, hogy:

– Most vágjad Szégény János!

Szégény János abba' a minutába' kirántotta a kardját, olyant vágott a szívi közepibe, hogy [a] világi vitéz ēccērre térgyre roppant.

– Kēgyelēm elōtēd, a.m., Világ Szégény János! – Térgyre esēt elōttē a nagy vitéz embēr, orrán, száján bugyogott a vér. – Hűségēs gazdád lēszēk, míg élvēst élēk. Hadd mēg az életēmet!"

Az ehirit-bulagat burjátok egyik Geszer-énekében találkozunk rokonítható jelenettel. Mikor megérkeznek a mennyei hősök, akiket Agszagaldaj vezet, az utóbbi egy nyárfát tép ki a földből, amelyből egy nyolcfejú mangadháj bukkan elő, aki ráveszi Agszagaldajt, hogy állítsa az ő szolgálatába a kardjait, és az éjszaka folyamán semmisítse meg Geszer összes fegyverét. Az istenek új fegyvereket küldenek Geszernek, aki párbajban megöli a mangadhájt (Lőrincz 1975a: 8). A kérdéses jelenet az idézett mozzanatnak igencsak elhomályosult emléke lehet.

A Szégény Halász Fēri történetében a főhős fiának a „nyócvanezērfējű” sárkánnyal való küzdelmét így mutatja be az előadó:

„Hēt ēccaka, hét szémpillantásig, Pistukám, egy gombot ēgymásró' nem bírtak lēvágnyi! Hetegyk hétszēmpillantásra... (javít:) hétszēmpillantásig egy gomb sē errō', sē mēg arrō' sē. Akkor a király jánya egy kancsó bort mēffog, az ēgyik kezibe' piros rózsza, a másikba' mē' fehér. Akkor odadja a hetvanezērfējű sárkánnak a piros rózsát, a másiknak a fehérēt – Szégény Jánosnak. Akkor a nagy sárkány belēkapott Szégény Jánosnak a hajába, összējárta velē az egész világot, összējúza velē. De mindēn legkisebb gallyho' hozzávagdosta.

Mikor lēhajintotta, orrán-szāján mēgindút a vér Szēgény Jánosnak, Szēgény Halász Fērinek a fia” (helyesen: Szēgény Halász Fēri fiának).

Az idézett részletek megvilágítják a küzdőknek átadott bor, illetve (piros vagy fekete) rózsza eredeti értelmét. Ezzel erősítette, illetve gyengítette a lány a küzdő hősök egyikét, illetve másikat. Amikor az előadó mindkét hősnek bort adat át a lánnyal, valószínűleg téveszt, hisz annak eredeti célja, hogy az egyiket, a választottját ily módon erősítse, ellenfelét pedig gyengítse. A bor ebben az esetben az élet és a halál vizeként értelmezhető. A küzdőknek egyidejűleg átadott egy-egy rózsza eltérő színe világosan jelzi a megkülönböztetést.

Találkozunk a rózsákkal a *Szēgény Halász Fēri* című történetben is. A kővé vált *Világ szépségére* és választottjára, az innenső félvilági vitézre a hoppon maradt vőlegény, a *Dumóshátú vitéz* minden hét esztendőben „*hetvenmázsás lajtval*” hordja a vizet és rózsát. *Szēgény Halász Fēri*re fekete rózsát, *Világ szépségére* piros rózsát hordott. A két szín közül a piros pozitív, a fekete negatív töltetű.

Akárcsak a szelkupoknál, ahol a dobverőnek „feketére festve az alsó fele (alsó világ), pirosra a felső része (felső világ)”. Erre Diószegi (1973: 19) emlékeztet, Prokofjeva nyomán.

Hoppál Mihály G. N. Gracsova nyomán mutatta be az egyik nganaszán sámán viseletét, akinek:

„a kabátja elől fekete, hátul pedig piros színű volt. Az öltözék részei és színei szoros kapcsolatban álltak a kozmoszról alkotott elképzelésekkel. A ruházat ilyenfajta beosztása tükrözi a nganaszának színekhez való viszonyát is. Jobban tisztelik a ruhának azt a részét, amely pirosra van festve, ez a déli vagy keleti égtájat, a világosságot, a Napot, a nyarat, a felső részt, az életet jelenti. Ezzel szemben a sötét rész a feketét, északot, nyugatot, az alsó részt, a telet jelenti, ezek mind a halállal kapcsolatosak. Hogy mennyire következetesen kellett mutatnia a sámánkosztümnek a két ellentétes kozmoszminőség keveredését, abból is látszik, hogy még az a rongydarab is, amely a sok függő felerősítésére szolgál, két különböző színű anyagból volt összevarrva” (Hoppál 2002: 29).

Alföldi András volt az, aki bemutatta, hogy az ún. serlegkínálás megtalálható a mongol és más sztyeppe népek (szkíták, hunok, türkök) hagyományában is.

„Már maga az a tény is mutatja a serleg rituális szerepét a pusztai népeknél, hogy sírszobraikon oly sokszor megtaláljuk ezt az edényt a halott kezében: sokszor ivótülök formájában, de előfordul többek közt ugyanaz a serlegtípus is, amely bizonyára ugyanazon vallásos elgondolás alapján került a magyarországi avar sírokba, mint az oroszországi kezdetleges sírszobrok (kamennye baby) ábrázolásaira.”

Dolgozatát azzal a megállapítással zárja, hogy a serlegkínálás úgy értelmezendő, mint

„...az egész steppevilág egy sajátos tiszteletadási formája” (Alföldi 1941: 171–5).

Az egyforma erejű hősök küzdelmét a burját hősénekekben is a nő dönti el:

„Egyforma volt nagy erejük,
Egész éjjel tépték egymást,
Este, reggel marták egymást.
Fényes Nap-anyánk is felkelt,
Fénye józanságot hozott,
Sugarától vén Irenszej
Izmaiban erő támadt,
Inában vitézség támadt.

*

Nap-anyánk az ég csúcsáról
Nézte félve, furcsa fénnel,
Irenszej erős izmával,
Inával és idegével
Sárból-vérből felragadta,
Sárga-sárkányt megforgatva
Szélesebesen földhöz csapta.

*

Sárga-sárkány sírt-rítt egyre:
– »Fű fűrészen, nádak nedvén
Feketére aszott testem,
Fröcskölt velóm, fene vérem,
Miért gyűjtögetted össze?
Erőm fogytán, izmom fárad,
Esőként permetez vérem,
Miért veszejtesz el, asszony?«
Erre aztán:
Untan Dúraj, gonosz asszony,
Undorító varázsmagvat
Sárkány lábához gurított,
Sárga magvat is hajított:
– »Ezt a sárkányt óvjátok meg!

Ellenfelét öljétek meg!«
 – Varázsmaghoz imádkozott.
 Vörös magvat is hajított:
 Vén vitéznek, Irenszejnek,
 Véres földön álló lábát
 Vörös maggal meghintette,
 Verő szemmel megátkozta:
 – »Bukj előre, hullj hátadra,
 Bokacsontként törjön térded!«
 Sárga sárkány ingó lába
 Sárga magra rátaposott,
 Fekete magra rálépett:
 Fene erő éledt benne.
 Hátáról a húst letépte,
 Hajította a magasba,
 Melléből is húst tépett ki, s
 Maroknyi húsát szakítva
 Hajította a mennyboltra,
 Harcos vén Irenszejnek.

*

Irenszej, az öreg vitéz
 Ingó lába bizony fáradt,
 Véres földön vörös magok,
 Veszett magok, átok-magok,
 Ingó lába gyengült egyre,
 Inai is meglazultak,
 Három napnak elmúltával
 Szemei homályosodtak.
 Lába botlott déli hegybe,
 Feje hullt északi hegyre,
 Földön feküdt élettelen.
 Lábait is szétvetette,
 Levegőt nem nyelt szája,
 Úgy feküdt ott földre döntve.” (Irenszej: 48–52.)

A kozmikus párvidal kimenetelének harmadik személy általi eldöntése nem ismeretlen a magyar hagyományból sem. Párhuzam Ipolyi Arnold mesegyűjtéséből:

„Csonkatehén fia leérkezett, itt egész más világ volt.

Ekkor Bakarasztnyi előhozott két kardot, hogy vivjanak. Már délfelé volt az idő, s egyik sem volt győztes, melegök volt, vizet kértek.

A vár asszonya Csonkatehén fijának vizet adott, Bakarasztnyinak pedig bort, melytől még melegebbje lett. El kezdett lankadni, s Csonkatehén fija darabokra vagdalta” (IAN: 1. sz.).

Az Ólombarát című hősmesében így maradt ránk a jelenet:

„Kiss Miklós csak a kardjának parancsolta, hogy »vágjad édes kardocskám« – s az izibe leszelte a sárkány 24 fejét; – de világsodájára, mikor mind a 24 fej le volt vágva, azok egy szempillantásra újra kinőttek, melyeket aztán az ugráló kard sem tudott leszelni, híjába mondta neki Kiss Miklós »vágjad édes kardocskám«, mert biz az egyet nem tudott vágni. Ehj, kezébe kapja a rozsdás kardot a mi Kiss Miklósunk s úgy megforgatta mint a villámlás, de nem nyert vele semmit, mert igen egyforma ereje volt a sárkánynyal.

Mikor a sárkány látta, hogy nem boldogul a mi Kiss Miklósunkkal, megszólal ilyenképen:

– Hallod-e te Kiss Miklós – vesztél volna az anyádnál – már látom, hogy semmire sem mehetek veled, de te se én velem: azért tegyünk egy próbát: válj te kék lánggá, én pedig piros lánggá s a melyikünk el tudja nyomni a másikat, azé legyen a napos paripa s rajta a tündöklő nap.

Ugy is lett. – Kiss Miklós kék lánggá vált, a 24 fejú sárkány pedig piros lánggá. Küzködik egymással a két láng, hogy melyik bírja elnyomni a másikat, de sem a kék láng nem bírta elnyomni a pirosat, sem ez amazt; – de szerencsére a két testvér ép ekkor vetette a piros láng közé a kénkövet s így a kék láng mégis elnyomta a pirosat, s mikor egészen elfojtotta, a 24 fejú sárkány is megszűnt élni” (Merényi 1862: 10–1).

A táltosviadallal kapcsolatos mondai hagyományból is jól ismert. A bika vagy csödör képében küzdők viadalát szintúgy harmadik személy(ek) dönti(k) el. Egy csanádapátfalvi táltos mondta a gazdájának:

„»Abból a fellegből majd jön egy *bika*, ha erősebb lesz mint én; akkor a gazduram – lesz olyan szíves! – segít.« Ő is *bika* lett, a két bika összement. Mikor látták, hogy nem győz (a Tátosuk), akkor körülfogták az erős bikát, vasvillával, ásóval – ki mivel tudta – szúrták, ütötték. Az erős bika *eltűnt*, a gyengébb emberré vált vissza. Akkor mondta (a Tátos): »Hála Istennek! megszabadultam.« Avval *muszáj volt neki összemenni*; az is azután *eltűnt*” (Kálmány 1917: 262., kiemelések: Kálmány).

A felleg emlegetése az idézett magyar anyagban nem véletlen. Az állatalakban küzdő táltosok olykor a felhőkben viaskodnak. Diószegi (1958) számos példát idéz. Aminthogy nem véletlen a „*feketë fëlhő járásá*”-nak gyakori emlegetése sem történeteinkben.

Arra, hogy az innenső félvilági vitéz *Világ szépségë* beavatkozása nélkül, kardja segítségével diadalmaskodik riválisa fölött, egyetlen példa van.

„No itt, i.é., ahogy ők egymást marják, Tündérországnak a királya, i.é., kinézett az ablakon.

Édös-kedves jányom, tē ezēn nem tudnál segítenyi? Nézd mēg, ez a két nagy vitéz, a.m., a hēgyeket, vōgyeket, a.m., egymásra forgassák, sē az ēgyik, sē a másik nem gyōz! Nekēd, a.m., ez nem kīn?

– Édēs-kedves apām, ennek így kell lēnnyi. Hogy most ki lēsz az erősebb, a.m., magam sē tudom.”

A küzdelmet ez esetben az előadó úgy dönti el, hogy az innenső félvilágot felügyelő vitéz átadatja keresztfia, az innenső félvilági vitéz számára a bátyja birtokában lévő csodás kardot. (Az előadó téveszt, amikor a keresztapát a ketreben fekvő főistennel azonosítja, illetve „öcsém”-ként szólíttatja meg a főhős keresztapjával annak bátyját.)

„No itt, i.é., ahogy ők együtt verekédnek, a két tes'vér ēgyüvemēnt, aki a kētrēcbe' vót, mēg aki a másik világrészēn vót.

– Idi hallgass, a.m., idi hallgass, kedves öcsém! Idi hallgass, a családró' van szó. Most [ha] a kardot, a.m., el nem ajándékozod, akkor nekōnk végōnk van, mer' az én, a.m., kērēsztfjōnk (rossz egyeztetés, helyesen: kērēsztfiam), a.m., nem gyōzhet másképp! Maj', a.m., két ördōgök tudománya egymással nem gyōzhet. De, a.m., [ha] a tē kardodval vág, amēnnyit vág, őróla, a.m., annyi gomb hūll – és a gomb után, a.m., csak a hūs gyōhet!

Úgy is vót.

Az a nagy vitéz embēr, Pistukám, ráfeküdt a kardjára, de má' nem ő vittē! Ha [a] kardja vittē [őt]. Amērre szállott a kardja, annyi tizēn... (javít:) harminkét tündēr szállott a kard után.

Mikor ez a másik kard lépattant az ódaláro' (Szőlőszült Kálmánynak), az a nagy vitéz olyat vágott a fejire, az a Dumóshátú vitéz, hogy ha más vitéz lētt vóna, akkor ő rögtōn szōrnyethalt vóna. Mikor kihúzta, má' akkor a kard, a másik má' a levēgōbbō' vágott a feji tetejire, olyat, hogy ēccerre a térgyre bukott a Dumóshátú vitéz. Olyat vágott a feji tetejire!

– Édēs gazdám, a.m., itt vagyok, a.m., csak gondolj rám! Mink, a.m., tiérted harcolōnk, mink, a.m., tēmelletted vagyōnk.

Hét eccaka, hét nap, hét szēmpillantásig vāgták egymást. A hetegyk esztendōre a Dumóshátú vitéz így állott elōttē nē, ingbe', gatyába'.

– Kēgyelēm elōtted, Szőlőszült Kálmány, a.m., hūségēs gazdád lēsžēk! Maj, a.m., vilāg szēnt kardjával... (befejezetlen mondat) Énellenēm másképp nem is gyōzhetel vóna, csak a vilāg szēnt kardjával. És ez ellen olyan boszorkány tudomány nincs, aki gyōzzōn! És eggyig nekēd is olyan kardod vót, mind nekōnk, de, a.m., világi szēnt kardjával... (javít:) kardja ellen mink nem őtōzhetōnk fél úgy, a.m., hogy az minket mēgvēdjēn – a pāncéltó'!”

Az idézett szövegben a két rivális félvilági vitézen kívül a két keresztapa szerepel. Az idősebbikről más helyen megtudjuk, hogy – miután öccsét legyőzte – elnyerte az „egészvilági vitéz” címet és megkapta *Világ szépségé* kezét. Barátjának, az alsó világot uraló *Világi fődréngnek* a kérésére megkeresztelte annak fiát, s átadta neki az erejét – de a főistentől kapott lovát, illetve felszerelését, azaz a kardját és ingét nem. Utóbb hálátlan keresztfia helyett annak riválisát, az öt halotti/magatehetetlen állapotából felébresztő innenső félvilági vitézt fogadta kegyeibe. Az idézett szöveg szerint ő volna az, aki látva, hogy az egymással küzdő két rivális félvilági vitéz nem bír egymással, felkeresi az innenső félvilágot felügyelő öccsét, s arra kéri, adja át az általa felkarolt innenső félvilági vitéznek a *világ eleven kardját*.

Az idézett szövegrészlet tartalmilag – stílszerűen szólva – több sebből is vérzik. A keresztapák általában nem avatkoznak be a két rivális párviadalába. A két keresztapa közül az idősebbik testvér az erősebb. Az „egészvilági vitéz” cím elnyerése eleve feltételezi a *Világ eleven kardja* birtoklását. Ezek után ő kérné meg a legyőzött öccsét, hogy adja át pártfogoltjuknak, az innenső félvilági vitéznek a birtokában lévő kardot?! Az előadó nyilvánvalóan téveszt, összekeveri a hőseposz szereplőit. Eredetileg minden bizonnyal a fiatalabb testvér, a főhős keresztapja az, aki kéri a bátyját, a túlsó félvilági vitéz keresztapját, hogy engedje át a kardját. A kardot kísérő tündérek jelenléte jelzi, hogy ehhez megkapta a főisten hozzájárulását. (Mint azt fentebb bemutattam, a *Világ eleven kardjából* és a *Világ kuccsából*⁷ is kettő-kettő van. Közülük az egyiket a hivatalban lévő egészvilági vitéz birtokolja, a másik példányát pedig a főisten őrzi.) Az utóbbi azonos azzal a *Világ-tó* partján, a *Világ kétrecben* fekvő „*félmaroknyi embér*”-rel, akit az előadó, tévesen, az egészvilági vitéz öccseként mutat be. Mint az idézett szövegből is kitűnik, a két küzdő félvilági vitéz egyikének sem volt a birtokában a *Világ eleven kardja*, így – egyenlő erejűek lévén – egyikük sem is győzhette le ellenfelét. Ahogyan az előadó fogalmaz: „*két ördögök tudománya egymással nem győzhet*”. A küzdelem eldöntéséhez vagy a *Világ eleven kardja* vagy a leány, *Világ szépségé* közbeavatkozása kell.

A győztes megkegyelmez legyőzött riválisának.

„No itt, i.é., mikor ingbe’, gatyába’ vót előttte, azt mondta a boszorkány, hogy:

– Hadd még az életem, a.m. (javít:), hadd më’ neki az életyit, a.m., Szőlőszült Kálmány, mer’ még, a.m., miránk mé’ nekéd szükségéd van. Nekéd is. Olyan még nem is sēnkinek sē, mind nekéd. – Azt mondja: – Csak hadd më’

⁷ kulcsából (a szerk.)

nyugodtan az élelyit, a.m., ő mē' nekēd (helyesen: téged), a.m., nem bántott, nem sértett, a.m., amit hibát tettőnk, a.m., mind mē' lesz öldva, mindēnkit szabaddá tészőnk."

A túlsó félvilági vitéz boszorkány anyja ezt követően megváltja a főhőst segítő, korábban általa szolgálatra kényszerített, majd elvarázsolta vitézt: „*A vén-asszony összüttē két bokáját, két tenyerit, mikorcsak egy.. (javít:) számár helyett egy hatvannyócországos király ott áll a fa alatt.*” A kegyelem gyakorlására a tárgyalt anyagban további példák is vannak, sőt, megállapítható, hogy ez a jellemző. A győztes legtöbbször meghagyja az életét legyőzött ellenfelének. *Szégény Halász Fēri* éppúgy megkegyelmez *Feketē Szurkos Pajinak*, mint *Szölőszült Kálmány* a *Világ Dumóshátú* vitéznek. A kegyelem feltétele az elátkozott világ és hősök megváltása. A *Világ eleven kardja* II. változatában az innenső félvilági vitéz diadalmaskodik, riválisa „*világú szaladt*”. Itt is azzal találkozunk tehát, hogy a győztes futni hagyja vesztes ellenfelét. Nem csupán ő gyakorolja a kegyelmet. Miután *Szégény János* legyőzi a *Griff vitéz* képviselte túlsó félvilági vitézt, az a kegyelem fejében visszavarázsolja az elátkozott országot: „*egy hatvannyócországot emelkedett ki a föld gyomrából.*”

Mint Lőrincz L. László írja a belső-ázsiai hősi epikában: „gyakorta előfordul, hogy (a főhős – BKI) miután legyőzte ellenfelét, nem öli meg, hanem későbbi barátságuk reményében megkegyelmez neki” (Lőrincz 1981: 110; Balcsigijn 2012: 148).

Akárcsak az Irenszej című hősében, miután a főhős, Hanhan Szogtó legyőzi ellenfelét:

„Szó nem esett, hang nem hullott;
Szogtó Bátor futni hagyta.
Ganig ruháját feledve,
Kilencerekűre pattant,
Kilenc táltosára támadt
Kilencven öl ostorával.” (Irenszej: 130–1.)

Győzelmét követően ezt mondja *Szölőszült Kálmány*:

„*Idē hallgass, édēs-kedves barátom! Ezēn a földön egészvilági vitéz vagyok, mer 'a Dumós ingbe 'gatyába'⁸ maradt előttem!*”

Amikor a felesége megkérdi Irenszejt: „Darhan (= előkelő harcos címe) címét elnyerted-é?”, az agg vitéz így válaszol:

⁸ azaz öv nélkül (a szerző megjegyzése)

„Sárga sárkányt, győzhetetlent,
Sárba tapostam sarkammal!
Hetvenhét átkozott fejét,
Éles karddal szétszabdaltam!” (Irenszej: 29.)

A két félvilági hős párviadalának képi megjelenítései is ismertek. Találkozunk vele ázsiai hun övlemezeken, szogdiai falképeken, megtalálható a szintúgy szogdiai eredetű kulagisi tálon, a korai avar anyagban, kivált pedig a középkori Szent László-legenda falképein. Ezek tárgyalása azonban nem tárgya ennek a dolgozatnak.

Szakirodalom

- Alföldi András 1941. Antik ábrázolások az eurázsiai lovaspásztorok kulturalkatának ismeretéhez. *Folia archaeologica III–IV*. Magyar Történeti Múzeum (*Archaeologica Hungarica. A Magyar Nemzeti Múzeum Kiadványai*) Budapest. 166–75.
- Balázs Géza 1983. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben II.* (Magyar Névtani Dolgozatok 30.) ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- Balázs Géza – Várkonyi Ildikó 1987. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben III.* (Magyar Névtani Dolgozatok 72.) ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- Balázs Géza – Barati Antónia – Robert Wolosz 1989. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben IV.* (Magyar Névtani Dolgozatok 80.) ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége. Budapest.
- Balcsigijn, Katú 2012. A mongol eposzokról. In: Kádár László (ford. és jegyz.): *Bum erdene. Mongol hősi eposz. (A világ eposzai 4.)* L’Harmattan Kiadó. Budapest. 145–55.
- Diószegi Vilmos 1958. *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Diószegi Vilmos 1973. *A pogány magyarok hitvilága.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Erdész Sándor 1968. *Ámi Lajos meséi I–III.* Akadémiai Kiadó. Budapest. (ÚMNGy XIII–XV.)
- Грязнов, Михаил Петрович – Grjaznov, Michail Petrovics 1961. Древнейшие памятники героического эпоса народов Южной Сибири. *Археологический сборник Эрмитажа.* 7–31.
- Hoppál Mihály 2002. Kozmikus jelképek a szibériai samanizmusban. In: Pócs Éva (szerk): *Mikrokozmosz – makrokozmosz. Tanulmányok a transzcendensről III.* Balassi Kiadó. Budapest. 28–9.
- Hoppál Mihály 2014. A magyar ősvalláskutatás (új) útjai. In: Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna (szerk.):

- Magyar Őstörténet – Tudomány és hagyományörzés.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Budapest. 231–8.
- Kálmány Lajos 1917. Összeférfhetetlen táltosainkról. *Ethnographia* 1–3/260–6.
- B. Kovács István 2016. *Világ Vitéz. Magyar hősepika.* Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület. Rimaszombat.
- Kriza János 1863. *Vadrózsák. Székely Népköltési Gyűjtemény.* Kolozsvár.
- László Gyula 1944. *A honfoglaló magyar nép élete.* Magyar Élet. Budapest.
- Lőrincz László 1975a. Die burjatischen Geser-varianten. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tomus XXIX (1), 55–91.
- Lőrincz László 1975b. *Mongol mitológia.* (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 14.) Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Lőrincz László 1981. „...jurták között járok”. *A belső-ázsiai hősének.* Magvető Könyvkiadó. Budapest.
- Marosi Teréz 1981. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben.* (Magyar Névtani Dolgozatok 13.) ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközössége. Budapest.
- Merényi László 1862. *Sajóvölgyi eredeti népmesék I–II.* Heckenast Gusztáv. Pest.
- Потанин, Григорий Николаевич – Potanyin, Grigorij Nyikolajevics 1883. Очерки Северо-Западной Монголии: Результаты путешествий, исполненных в 1876–1877, 1879–1880 гг. по поручению Императорского Русского географического общества в 4 выпусках. Санкт-Петербург.
- Solymossy Sándor 1931. Népmeséink sárkány-alakja. *Ethnographia* 3/113–32.
- Vargyas Lajos 1960b. Kutatások a népballada középkori történetében II. A honfoglalás kori hősi epika továbbélése balladánkban. *Ethnographia* 4/479–523.
- 1980: Honfoglalás előtti hagyományok Szent László legendájában. In: Mezey László (szerk.): *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez.* Szent István Társulat. Budapest. 9–18.

Felhasznált források

- AB: *Алтай-Бучай. Ойрот албатынын' чөрчөк – куучындары.* Gyűjtötte: Улагашев, Николай Улагашевич / Ulagasev, Nyikolaj Ulagasevics Областний государственный издательствози, Новосибирск. 1941.
- HN: *Hadmenet, nászmenet. Irtisi osztják mesék és mondák.* Válogatta, fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Vértes Edit. Európa Könyvkiadó. Budapest. 1975.
- IAN: Ipolyi Arnold népmese-gyűjteménye. (Szerkesztette Kálmány Lajos.) Athenaeum Kiadó. Budapest. 1914. (*Magyar Népköltési Gyűjtemény XIII.*)
- IRENSZEJ: *Irenszej. Burját hősének* (Fordította: Lőrincz L. László.) Európa Könyvkiadó. Budapest. 1976.
- NARTOK: *Nartok. Kaukázusi hősi mondák.* Fordították: Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria (oszét változat) – Istvánovits Márton (adige változat),

témamutató: Benedek Katalin, szerkesztő: Fazekas Zsuzsa. Európai Folklór Intézet – L'Harmattan Kiadó. Budapest. 2009. (*A világ eposzai* 3.)
TÖ: *Tundraföldi öreg. Szamójéd mesék.* Fordította: Puszta János, Simoncsics Péter. Válogatás, utószó: Hajdú Péter. Európa Könyvkiadó. Budapest. 1975.

B. Kovács István

régész, néprajzkutató, gömörológus
Gömör-Kishonti Múzeum (Rimaszombat)
Konstantin Filozófus Egyetem (Nyitra)
E-mail: gemamuz@gmail.com

Abstract

B. KOVÁCS, ISTVÁN

THE HEROIC STRUGGLE

EXCERPTS FROM THE HUNGARIAN HEROIC EPIC THOUGHT TO BE LOST – WITH EXPLANATIONS

Until recently, the pre-Conquest Hungarian heroic epic was thought to be lost. In the 1970s, the author recorded what he interprets as the most complete textual record of the Hungarian heroic epic. The story of the events can be summarised briefly as follows. The protagonist, reborn as an earthly human being of divine descent, is under the protection of the celestial gods who send him. A shaman who can speak at once, who needs neither food nor drink. Under miraculous circumstances, he is baptised (originally he is ordained), and in the process of hiding he attains his enormous physical size. He also receives his horse, sword and shirt of miraculous skill from the chief god. During his world travels, he reaches all three sacred layers of the world. With the help of his godparents, his rival's godparents and other helpers, he defeats his greatest adversary, the other half-worldly knight, and wins the title of 'knight of the whole world' and the hand of the Beauty of the World. The essay describes the only motif of the heroic epic, the heroic struggle, its textual memories, giving a taste of the eastern (mainly Mongolian and Turkish) and Hungarian tale analogy.

Keywords: heroic epic, Gömör, duel, dragon, Buryat, Irenszej, Caucasus, Hungarian tale analogy